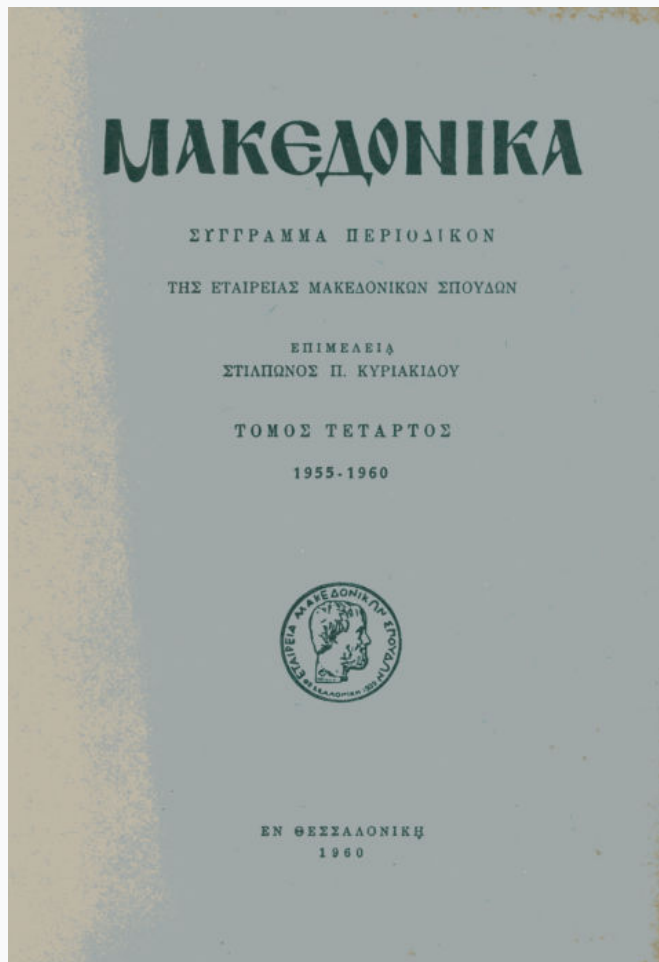

Μακεδονικά

Τόμ. 4, Αρ. 1 (1960)

Καταφυγή-Αχειροποίητος

Α. Ξυγγόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.679](https://doi.org/10.12681/makedonika.679)

Copyright © 2014, Α. Ξυγγόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ξυγγόπουλος Α. (1960). Καταφυγή-Αχειροποίητος. *Μακεδονικά*, 4(1), 441-448.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.679>

ΚΑΤΑΦΥΓΗ - ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΣ

‘Ο κ. Σ. Πελεκανίδης, λαμβάνων άφορμήν άπό την ύπό του κ. Β. Λαούρδα γενομένην δημοσίευσιν του πολυτίμου κειμένου της Διατάξεως της έορτης του ‘Αγίου Δημητρίου,¹ παραθέτει εις τον παρόντα τόμον των Μακεδονικών (σ. 410 κ.έξ.) μερικάς παρατηρήσεις άξίας πολλής προσοχής. Αί παρατηρήσεις αύται άναφέρονται, ή μὲν Ι εις τον ναόν της Παναγίας της Καταφυγής, ή δὲ ΙΙ εις την «περίοδον» έντός του ναού του ‘Αγίου Δημητρίου. Εις ταύτην έρμηνεύονται κατά τρόπον λίαν πειστικόν αί «πλάγαι», αί άναφερόμεναι εις την Διάταξιν, τās οποίας λίαν ευστόχως ταυτίζει ό κ. Πελεκανίδης προς τās έκatéρωθεν του ‘Ιεροϋ δύο πτερύγια (ένθ. άν. 413 κ.έξ.).

Δέν νομίζω όμως ότι εϋσταθεί ή γνώμη του κ. Πελεκανίδου περί ταυτισμού του ναού της Παναγίας της Καταφυγής προς τον ναόν της ‘Αχειροποιήτου. ‘Η γνώμη αύτή, την όποιαν είχαν διατυπώσει και παλαιότεροι έρευνηταί, ό Tafel, ό Δήμιτσας και ό Tafrali,² δέν δύνανται νά γίνη παραδεκτή διά τους έξής κυρίως λόγους :

1) ‘Ο κ. Πελεκανίδης παρατηρεί ότι ό ναός της Παναγίας της Καταφυγής θά έπρεπε νά είναι ίσομεγέθης περίπου προς την ‘Αχειροποίητον, διά νά περιλάβη τό πλήθος των κληρικών και των λαϊκών πού, κατά την Διάταξιν, μετείχον της πομπής και ότι συνεπώς «άπορον είναι διατί μία τοιούτων διαστάσεων και τοςαύτης σημασίας εκκλησία δέν κατονομάζεται μεταξύ των κυρίων, των καθολικών ναών της Θεσσαλονίκης, άναφέρεται δὲ παρεμπιπτόντως και έξ άφορμής μόνον της άπαξ του έτους λαμβανούσης χώραν λιτανείας» (ένθ. άν. 411). Εις την Θεσσαλονίκην όμως ύπήρχον και άλλοι μεγάλοι ναοί, των όποιων κατά τύχην ένίστε γίνεται μνεία εις τās κείμενα. Παράδειγμα χαρακτηριστικόν είναι ή εκκλησία του ‘Αγίου Μηνά. ‘Η μεγάλη αύτή βασιλική, όπως έξάγεται άπό τό τοπογραφικόν διάγραμμα της Θεσσαλονίκης, τό γενόμενον περί τό 1874 ύπό του Wernieski, είχε μήκος,

¹ Εις τό περιοδικόν Γρηγόριος Παλαμάς, 39, 1953, 327 κ.έξ.

² Βλ. τās σχετικές παραπομπάς έν Α. Ξ υ γ γ ο π ο ύ λ ο υ, Συμβολαι εις την τοπογραφίαν της βυζαντινης Θεσσαλονίκης (‘Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. ‘Επιστημονικάί πραγματεΐαι. Σειρά Θεολογική και Φιλολογική. 2), Θεσσαλονίκη, 1949, 13 κ.έξ.

άνευ τοῦ περιστυλίου, 50 περίπου μέτρων¹, ἦτο δηλαδή πολὺ μεγαλύτερα τῆς Ἀχειροποιήτου, τῆς ὁποίας τὸ μήκος, ἀνευ τῆς ἀψίδος, εἶναι 41 περίπου μέτρα,² καὶ τῶν αὐτῶν ἴσως διαστάσεων πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Ὁ μαρμαρίνος ἐξ ἄλλου διάκοσμός της ἦτο πολυτελέστατος, ὅπως δεικνύουν καὶ ὁ ἐκ χρωματιστοῦ μαρμαροῦ ἄμβων, ὁ ὑπάρχων ἀκόμη ἐντὸς τῆς ἐκ βάθρων καὶ κατ' ἄλλο σχέδιον κτισθείσης σημερινῆς ἐκκλησίας, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ τμήματα τῆς διὰ συμπλεκομένων ζῶων κοσμουμένης γλυπτῆς ζώνης, τὰ σήμερον φυλασσόμενα εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Καὶ ὅμως ὁ Ἅγιος Μηνᾶς οὔτε μεταξὺ τῶν καθολικῶν ναῶν περιελαμβάνετο οὔτε καὶ γίνεται περὶ αὐτοῦ λόγος εἰς τὰ κείμενα, παρὰ μόνον κατὰ τρόπον ἐπεισοδιακὸν καὶ ἐντελῶς παρεμπιπτόντως,³ ἀκριβῶς ὅπως καὶ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Καταφυγῆς.

2) Δυσεξήγητον εἶναι διὰ τὸν κ. Πελεκανίδην τὸ γεγονὸς ὅτι ἐγκατελείπετο ἡ Καταφυγὴ καὶ ὅτι ὁ πανηγυρικὸς τῆς ἐορτῆς ἐξεφωνεῖτο εἰς τὴν Ἀχειροποιήτου, ἀφοῦ εἰς αὐτὴν ἐγίνετο ἀπλῇ στάθμευσις τῆς πομπῆς, ἀκόμη δὲ τὸ ὅτι ἐξήρето εἰς τὸν πανηγυρικὸν τὸ ἀρχιτεκτονικὸν κάλλος τῆς Ἀχειροποιήτου καὶ ἀνεφέροντο αἱ ἐντὸς αὐτῆς εἰκόνες τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου (ἐνθ. ἀν. 411). Ἡ Καταφυγὴ ὅμως δὲν ἐγκατελείπετο, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ἐξεκίνει ἡ πομπή. Τὸ ὅτι ὁ πανηγυρικὸς τοῦ Ἀρμενοπούλου ἐξεφωνήθη εἰς τὴν Ἀχειροποιήτου δὲν σημαίνει, νομίζω, ἐγκατάλειψιν τῆς Καταφυγῆς. Δὲν γνωρίζομεν ἂν πάντοτε ἐξεφωνεῖτο πανηγυρικὸς καὶ εἰς αὐτήν, ὅπως δὲν γνωρίζομεν ἂν πάντοτε ἐξεφωνεῖτο πανηγυρικὸς κατὰ τὴν στάθμευσιν εἰς τὴν Ἀχειροποιήτου. Ὅτι δὲ πανηγυρικὸς ἡδύνατο νὰ ἐκφωνῇται εἴτε εἰς τὴν Καταφυγὴν εἴτε εἰς τὴν Ἀχειροποιήτου εἴτε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου δεικνύει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ λόγος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐξεφωνήθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Μυροβλύτου.⁴ Ἡ Διάταξις ἐξ ἄλλου ὁμιλεῖ ρητῶς περὶ ἀναγνώσεως λόγου ὑπὸ τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου κατὰ τὸν ὄρθρον.⁵

Ἡ στάθμευσις εἰς τὴν Ἀχειροποιήτου ἐξηγείται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι

¹ Bl. G. Millet, L' école grecque dans l' architecture byzantine, Paris, 1916, σ. 131, εἰκ. 64.

² Κατὰ τὴν κάτοψιν τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν Σ. Πελεκανίδη, Παλαιο-χριστιανικὰ μνημεῖα Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1949 (Ἐκδοσις τῆς Ἐταιρείας τῶν Φίλων τῆς Βυζαντινῆς Μακεδονίας), πίν. 1.

³ Πρβ. Ο. Ταφραλί, Topographie de Thessalonique, Paris, 1913, 175 κ.εξ. Bl. καὶ B.Z. 23, 1914 - 20, 144, ἀρ. 7 κ.εξ.

⁴ Ξυγοπούλου, Συμβολαί, 7 κ.εξ.

⁵ «Εἶτα ἄντισιν ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὴν ἀναβάθραν καί, ἀναγνώσαντος τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος λόγον εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον καὶ λαβόντος εὐλογίαν....». Δαούρδης, ἐνθ. ἀν. 332, στ. 170 - 173.

εἰς τὸν ναὸν αὐτὸν μετὰ τῆς Θεοτόκου συνελατρεύετο καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος, τοῦ ὁποῖου ἡ εἰκὼν, ἡ παριστάνουσα αὐτὸν μὲ στολὴν στρατιωτικὴν, εὗρίσκετο ἐντὸς ἰδίου «*ἔδους*», δηλαδὴ προσκυνηταρίου, κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀρμενοπούλου, προσθέτοντος μάλιστα ὅτι εἰς τὴν Ἀχειροποίητον ἐφορτάζετο ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐκάστην Παρασκευήν.¹

Τὸ ὅτι τέλος ὁ Ἀρμενόπουλος ἐξαίρει εἰς τὸν λόγον του τὸ ἀρχιτεκτονικὸν κάλλος τῆς Ἀχειροποιήτου οὐδέν, νομίζω, τὸ παράδοξον παρουσιάζει. Ἡ Ἀχειροποίητος ἦτο ἀσφαλῶς ἐκκλησία πολὺ λαμπροτέρα καὶ πολυτελεστέρα τῆς Καταφυγῆς, διὰ τοῦτο δὲ ὁ Ἀρμενόπουλος, ὁμῶς ἐντὸς αὐτῆς, ἐξαίρει τὸ κάλλος τῆς.

3) Ποῖος ὁ λόγος τῆς συλλατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μετὰ τῆς Θεοτόκου ἐντὸς τῆς Ἀχειροποιήτου δὲν εἶναι δυνατόν σήμερον νὰ γνωρίζωμεν.² Εἶναι ὁμως ἀνάγκη νὰ διευκρινίσωμεν ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἡ εἰς τὴν Ἀχειροποίητον ὑπάρχουσα, δὲν εἶναι ἡ θανατοουργὸς, ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Σταυρακίου. Πρόκειται περὶ λάθους τοῦ Tafali, ἀπὸ τὸν ὁποῖον παρεσύρθη καὶ ὁ κ. Πελεκανίδης (ἐνθ. ἀν. 412). Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας «*ἐν τῷ Οἰκονομείῳ*», ὅπου ἐφυλάσσετο ἡ θανατοουργὸς ψηφιδωτὴ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ποὺ ἀναφέρει ὁ Σταυράκιος, εὗρίσκετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὄχι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τοῦτο εἶναι σαφέστατον εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σταυρακίου: «*Ἀνὴρ τις πάλαι τῆς πόλεως ταύτης (τῆς Θεσσαλονίκης) πρὸς τὴν Βυζαντίδα κατὰ τινα χρεῖαν ἀφορμηθεὶς (...) εἶθε τῇ ἐμῇ πατρίδι Θεσσαλονίκῃ παρῇν (...) ἵνα τί,*

¹ Τὸ σχετικὸν κείμενον ἐδημοσίευσα καὶ ἐσχολίασα εἰς τὸν Τόμον Ἀρμενοπούλου (Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρὶς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 6, 1952), 20 κ. ἐξ.

² Παρεμπιπτόντως σημειῶνω ὅτι συλλατρεῖα τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ Μυροβλύτου φαίνεται πολὺ πιθανή καὶ ἐντὸς τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν, τῶν εὗρισκομένων εἰς τὴν βορείαν μικρὰν κιονοστοιχίαν καὶ καταστραφέντων κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1917 εἰκονίζετο δις ἡ Θεοτόκος (Βλ. προχέως Ch. Diehl, M. Le Tourneau, H. Saladin, Monuments chrétiens de Salonique, Paris, 1918, πίν. XXXI. 2, XXXIV. 1. Πρβ. καὶ κείμενον, σ. 97 κ.ἐξ.). Εἰς τὴν δευτέραν μάλιστα παράστασιν εἰκονίζετο ὁ Ἅγιος Δημήτριος ὁδηγὸς πρὸς τὴν Θεοτόκον ἕνα δωρητὴν. Μία τρίτη τέλος ὄχι ἀπολύτως ἀσφαλὴς παράστασις εἰκονίζε τὸν Ἅγιον μετὰ τῆς Θεοτόκου (;) μεταξὺ δωρητῶν (Ἀπεικόνισις εἰς τὸ Δελτίον τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, 14, 1909, πίν. X). Τὴν ὑπαρξίν τῶν εἰκόνων τούτων τῆς Θεοτόκου, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν θῆσιν ποὺ εὗρίσκοντο ἦσαν, ὡς τοῦλάχιστον νομίζω, ἀσχετοὶ πρὸς τὸ δόγμα καὶ τὴν λειτουργίαν, προσεπάθησαν νὰ ἐρμηνεύσουν, ὄχι ὁμως ἐπιτυχῶς, παλαιότεροι ἐρευνῆται (Βλ. Diehl, Le Tourneau, Saladin, ἐνθ. ἀν. 98 κ.ἐξ.). Κατὰ τὴν γνώμην μου, τὸ δυσχερὲς πρόβλημα τοῦτο θὰ εὗρη τὴν λύσιν του μόνον μὲ τὴν ἔρευναν τῶν κειμένων, τὴν ὁποῖαν εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἐπιχειρήσουν οἱ εἰδικοί.

φησὶν (ὁ Ἅγιος Δημήτριος), *ὀλιγόπιστος, ὃ ἄνθρωπε, εἴ καὶ μόνον ἐν τῇ πατρίδι οἶμι με φθάνειν καλούμενον*;»¹

4) Ἄν ἡ Καταφυγὴ ἦτο ἡ Ἀχειροποίητος, οὐδεὶς θὰ ὑπῆρχε λόγος ἡ πομπὴ νὰ διέσχεται διὰ τῆς Λεωφόρου, δηλαδή τῆς Ἐγνατίας, ὅπως ρητῶς ἀναφέρει ὁ Παλαμᾶς: «..*θθεν* (ἐκ τῆς Καταφυγῆς) *ἔθος ἐστὶν παλαιὸν τῆς τοῦ μεγαλομάρτυρος πανηγύρεως τὴν ἀρχὴν δι' ἔτους ποιεῖσθαι, κακεῖθεν διὰ τῆς λεωφόρου (...)* ἀνιόντας ἐνθάδε (δηλ. εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου) *ταύτην* (τὴν πανήγυριν) *ἀνύειν*». ² Ἡ μετοχὴ ἀνιόντας ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Παλαμᾶς δεικνύει σαφῶς ὅτι ἡ πομπὴ διηυθύνετο πρὸς τὰ ἄνω, δηλαδή πρὸς Βορρᾶν. Ἀπὸ τὴν Ἀχειροποίητον, ἂν αὕτη ἦτο ἡ ἰδίᾳ μὲ τὴν Καταφυγὴν, μόνον αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἡ πομπὴ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ λόγος νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Λεωφόρου (Ἐγνατίας). Τὸ ὅτι διὰ τῆς Λεωφόρου διήρχετο ἡ πομπὴ σημαίνει ὅτι αὕτη ἐξεκίνει ἀπὸ τὴν Καταφυγὴν. Ἄλλη συνεπὼς ἡ Καταφυγὴ καὶ ἄλλη ἡ Ἀχειροποίητος. Ὅτι δὲ πρόκειται περὶ δύο ἐντελῶς διαφορετικῶν ναῶν προκύπτει σαφέστατα ἀπὸ τὸν λόγον τοῦ Ἀρμενοπούλου: «*Ἡ* (πομπὴ) *διὰ τῆς λεωφόρου ἐκ τῆς οὕτω λεγομένης καταφυγῆς (...)* εἰς τὸ *θεῖον* τοῦτον καὶ *περιβόητον* ναὸν (τῆς Ἀχειροποιήτου) *μετ' ᾧδῆς πρόεισι*». ³

5) Τὰ λείψανα τῶν κτηρίων, τὰ ἀνευρεθέντα βορείως καὶ ἀνατολικῶς τῆς Ἀχειροποιήτου κατὰ τὰς περὶ τὸ μνημεῖον γενομένας τὸ 1949 ἐκχωματώσεις, εἰς οὐδὲν δυστυχῶς βοηθοῦν τὸν ταυτισμὸν τῆς βασιλικῆς ταύτης πρὸς τὴν Καταφυγὴν. Τὸ δάπεδον τῶν κτισμάτων τούτων, τοῦ ἰσογείου δηλαδή ἀγνώστου προορισμοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῆς ἀνατολικῶς τῆς βασιλικῆς διακρινομένης στοᾶς, τῆς καμπτομένης πρὸς Νότον, περὶ τῶν ὁποίων κάμνει λόγον ὁ κ. Πελεκανίδης (ἐνθ. ἀν. 412), εὐρίσκεται εἰς τὸ ἴδιον περὶπου ἐπίπεδον μὲ τὸ δάπεδον τῆς βασιλικῆς. Πρόκειται συνεπῶς περὶ ἰσογείων καὶ ὄχι περὶ ὑπογείων. Ἡ Καταφυγὴ ὅμως εἶχεν ὑπογείους στοᾶς, ὅπως ρητῶς μαρτυροῦν καὶ ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Ἀρμενόπουλος.⁴

6) Ἀπὸ τὸ κείμενον τῆς Διατάξεως, τὸ ἀναφέρον ὅτι ἡ λιτὴ, ἡ ἔξερ-

¹ Βλ. τὸ κείμενον τοῦ Σταυρακίου τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ Ἰω α κ ε ἰ μ Ἰ-β η ρ ἰ τ ο υ εἰς τὸ περιοδικὸν Μακεδονικά, 1, 1940, 363 κ.ἐξ. ΙΣΤ'. Τὴν πλάνην τοῦ Tafrali εἶχον ἡδὴ ὑποδείξει. Τόμος Ἀρμενοπούλου, ἐνθ. ἀν. 25, σημ. 1. Εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἰωσάκμ Ἰβηρίτου γράφεται: *φθάνεις καλούμενον*. Πρόκειται προφανῶς περὶ τυπογραφικοῦ ἀβλεπτήματος ἀντὶ *φθάνειν*.

² Τὸ κείμενον ὀλόκληρον ἐν *Συγγοπούλου*, Συμβολαί, 8, κ.ἐξ.

³ Βλ. τὸ κείμενον ἐνθ. ἀν. 9 κ.ἐξ.

⁴ Πα λ α μ ᾶ ς: «*Στοᾶ τις ἐστὶν ὑπόγειος ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀειπαρθένου καὶ Θεομήτορος, ἧς Καταφυγὴ τὸ ἐπώνυμον*». Ἀ ρ μ ε ν ὀ π ο ὑ λ ο ς: «*..ἐκ τῆς οὕτω λεγομένης Καταφυγῆς (...)* ὑπόγειω γὰρ εἰσὶν ἐνταῦθα στοαί...» *Συγγοπούλου*, Συμβολαί, 8, 9.

χομένη μετὰ τοῦ σταυροῦ ἐκ τῆς Ἀγίας Σοφίας, μετέβαιναν εἰς τὴν Καταφυγὴν, «κατὰ τὴν ὁδὸν ψαλλομένων τῶν κατ' ἑῶν ἰδιομέλων τοῦ ἁγίου», (Λ α ο υ ρ δ α ς, ἔνθ. ἀν. 334, στ. 186) οὐδόλως δύναται νὰ προκύψῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο ναῶν ἦτο μικρὰ καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ Καταφυγὴ εἶναι ἡ πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας κειμένη Ἀχειροποίητος. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐξάγει ὁ κ. Πελεκανίδης ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν σήμερον εἰς τὸ Μνηαῖον εὕρισκομένων ἰδιομέλων εἶναι περιωρισμένος (ἔνθ. ἀν. 412 κ.ἐξ.). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως ποῦ ἐγγράφη ἡ Διάταξις δὲν γνωρίζομεν πόσα θὰ ἦσαν τὰ ἰδιομέλα. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι θὰ εἶχον ποιηθῇ ἐιδικῶς διὰ τὴν περίστασιν καὶ ἄλλα μὴ περιληφθέντα εἰς τὰ ἔντυπα Μνηαῖα, διότι, ὅταν ταῦτα ἐτυπώθησαν, ἡ λιτανεία τῆς ἑορτῆς τοῦ Μυροβλύτου εἶχεν ἐκλείψει πρὸ πολλοῦ. Ἴσως ταῦτα νὰ λανθάνουν ἀκόμη εἰς κάποιον χειρόγραφον Μνηαῖον.

7) Καταφυγὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἕτερον ἐπωνύμιον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀχειροποίητου οὔτε εἶναι τοῦτο παλαιότερον ἴσως τοῦ ἐπωνυμίου Ἀχειροποίητος, ὥς εἰκάζει ὁ κ. Πελεκανίδης (ἔνθ. ἀν. 413). Ὅπως ἀλλαχοῦ διὰ μακρῶν ἀνέπτυξα,¹ τὸ παλαιότερον ἐπωνύμιον τῆς Ἀχειροποίητου ἦτο Παναγία ἢ Ὁδηγήτρια. Οὕτω δὲ τὴν ὀνομάζει κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης.² Τὸ ἐπωνύμιον Ὁδηγήτρια σχετίζεται ἴσως μὲ τὴν ἀποστολὴν ἐξ Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῆς Εὐδοκίας πρὸς τὸν σύζυγόν της Θεοδόσιον Β' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τῆς περιφήμου εἰκόνος τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας, τῆς ζωγραφηθείσης κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, καὶ τὴν τότε ἱδρυσιν ἐκκλησιῶν τῆς Θεοτόκου μὲ τὸ ἐπίθετον τοῦτο. Εἰς τοὺς χρόνους ἄλλωστε τοῦ Θεοδοσίου Β' ἀνήκει πράγματι ἡ Ἀχειροποίητος. Ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ὁ ναὸς μετωνομάσθη εἰς Ἀχειροποίητον.³

Ἐναλλαγὴ ὅμως τῶν ἐπωνυμιῶν Καταφυγὴ καὶ Ἀχειροποίητος εἰς οὐδὲν κείμενον συναντᾶται. Εἰς τὰ πωλητήρια ἢ ἀφιερωτήρια ἔγγραφα τοῦ 14ου αἰῶνος μνημονεύεται τὸ ἐν ἡ τὸ ἄλλο ἐξ αὐτῶν, ἀναλόγως τῆς «γειτονίας», εἰς τὴν ὁποίαν εὕρισκοντο τὰ πωλούμενα ἢ δωρούμενα ἀκίνητα: «ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς Ἀχειροποίητου» ἢ «κατὰ τὴν γειτονίαν τῆς Καταφυγῆς».⁴ Προκειμένου δὲ περὶ ἐγγράφων ἀποτελούντων τίτλους ἰδιοκτησίας,

¹ Τόμος Ἀρμενοπούλου, 11 κ.ἐξ.

² «Ἡ πάναγος Θεομήτωρ, ἡ παρ' ἡμῖν τοῦ ὁδηγεῖν ἐπώνυμος». Τόμος Ἀρμενοπούλου, 13.

³ Εἰς τὸν Παρισινὸν κώδ. 2953, εἰς τὸν ὁποῖον παραπέμπει ὁ T a f r a l i, Topographie, 164 καὶ σημ. 1. τὰ ἐπίθετα Ἀχειροποίητος καὶ Ὁδηγήτρια ἀναφέρονται εἰς διαφορετικούς καὶ ὅχι εἰς τὸν αὐτὸν ναόν, ὅπως λανθασμένως οὗτος νομίζει. Πρβ. τὸ κείμενον τὸ ἐκδεδομένον ὑπὸ Σ. Κ ο υ γ έ α ἐν Β. Ζ. 23, 1914-20, σ. 144, 146. κ.ἄ.

⁴ Εὐ γ γ ο π ο ὑ λ ο υ, Συμβολαί, 15.

ὅπως τὰ πωλητήρια ἢ τ' ἀφιερωτήρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ θέσις τοῦ ἀκινήτου ἔπρεπε νὰ ὀρίζεται ἀκριβέστατα, δύσκολον θὰ ἦτο νὰ παραδεχθῇ τις μετὰ τοῦ κ. Πελεκανίδου (ἐνθ. ἀν. 413) ὅτι ἐνηλλάσσοντο ἐνδεχομένως τὰ ἐπωνύμια Καταφυγὴ καὶ Ἀχειροποίητος ἀδιακρίτως.

8) Ὁ κ. Πελεκανίδης, θέλων νὰ στηρίξῃ τὴν εἰκασίαν του, ὅτι πολὺ πιθανὸν Καταφυγὴ εἶναι τὸ ἕτερον ἐπωνύμιον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀχειροποιήτου, παρατηρεῖ ὅτι «οἱ συγγραφεῖς, οἱ ποιούμενοι χρῆσιν τῶν δηλωτικῶν Καταφυγὴ ἢ Ἀχειροποιήτος, προτάσσον εἰς ἀμφοτέρως τὰς περιπτώσεις τὸν αὐτὸν περὶ τῆς Θεοτόκου χαρακτηρισμὸν Ἀειπάρθετος καὶ Θεομήτωρ, Ἀειπάρθετος, Πάναγνος καὶ Θεομήτωρ κ.λ.π.» (ἐνθ. ἀν. 413). Τοῦτο ὅμως δὲν νομίζω ὅτι εὐσταθεῖ. Τὰ ἐπίθετα τῆς Θεοτόκου Ἀειπάρθετος, Πάναγνος, Θεομήτωρ εἶναι, ὡς γνωστόν, κοινοὶ τόποι εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα καὶ δὲν ἀνῆκουν μόνον εἰς τὴν Καταφυγὴν καὶ τὴν Ἀχειροποιήτον. Καὶ αὕτη, ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Οἰκονομείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, εὐρίσκετο ἡ θαυματουργὸς ψηφιδωτὴ εἰκὼν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Σταυρακίου ὡς «τῆς Πάναγνου καὶ Θεομήτορος».¹

9) Ἐν ἄλλο ἀκόμη ζήτημα θέλω νὰ θίξω, τὸ ὁποῖον δικαίως ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τοῦ κ. Πελεκανίδου (ἐνθ. ἀν. 411), ὅπως προηγουμένως καὶ τοῦ κ. Λαούρδα (ἐνθ. ἀν. 335). Τὸ ζήτημα δηλαδὴ ὅτι εἰς τὴν Διάταξιν τῆς λυτανείας οὐδεμία γίνεται μνεία τῆς Ἀχειροποιήτου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι βεβαίως περίεργον καὶ δυσκόλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ σιωπὴ αὐτῇ μὲ τὰ εἰς τὴν διάθεσίν μας στοιχεῖα. Νομίζω ὅμως ὅτι πολὺ πιθανὴ εἶναι ἡ εἰκασία τοῦ κ. Λαούρδα, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ὅτε δηλαδὴ ἐγράφη ἡ Διάταξις, «ἡ ἑορτὴ εἶχεν ὑποστῇ μερικὰς μεταρρυθμίσεις, ἐνδεχομένως ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον, παραληφθεῖσης ἰδίως τῆς σταθμεύσεως ἐν τῇ Ἀχειροποιήτῳ» (ἐνθ. ἀν. 335). Ἐφ' ὅσον ἡ Διάταξις ἐγράφη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κειμένου (Λαούρδας, ἐνθ. ἀν. 328), μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1419 καὶ 1429, ἡ γνώμη περὶ ἀπλουστεύσεως τῆς Διατάξεως δύναται νὰ θεωρηθῇ πολὺ πιθανή. Εἰς ἐνίσχυσίν της ἔρχονται πρᾶγματι λόγοι ἱστορικοί. Εὐρισκόμεθα εἰς τὴν τελευταίαν δεκαετίαν πρὸ τῆς ὀριστικῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι δις² τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1387 τὴν εἶχον προοκαίρως καταλάβει.³ Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 1423 ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε περιέλθει εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Βενετίας, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἔμεινε μέχρι τῆς ὀριστικῆς ἁλώσεώς

¹ Περιοδικὸν Μακεδονικά, 1, 1940, 364 στ. 7.

² Βλ. G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates (Byzantinisches Handbuch, I,2), 2a ἐκδ. München, 1952, 433. Βλ. καὶ τὴν αὐτότη σην. 5.

της τὸ 1430 ἀπὸ τοὺς Τούρκους.¹ Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι μεταξὺ τῶν ὄρων τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως εἰς τὴν Βενετιανήν ἦτο νὰ σεβασθῇ αὕτη «τάς θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ τὰ ἔθιμα τῶν κατοίκων».² Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ ὅρος οὗτος δὲν ἐτηρήθη, ὅπως δὲν ἐτηρήθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὰ αἰτήματα τῆς πρεσβείας τῶν Θεσσαλονικέων πού μετέβη εἰς τὴν Βενετιανὴν τὸ 1429.³ Μεταξὺ τῶν αἰτημάτων τῆς πρεσβείας αὐτῆς ἦτο καὶ ἡ ἐπιδιόρθωσις τῶν μοναστηρίων, τῶν καταληφθέντων ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς στρατιώτας, οἱ ὅποιοι εἶχον μεταβάλλει ταῦτα εἰς «αἰσχρὰ καταγῶγια καὶ τόπους διαφθορᾶς».⁴ Εἰς τὴν τόσον λοιπὸν ἀνώμαλον κατάστασιν τῆς πόλεως κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν πρὸ τῆς ὀριστικῆς τῆς ἁλώσεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους φυσικὸν ἦτο νὰ εἶχον ἀπλουστευθῇ αἱ θρησκευτικαὶ πομπαί, αἱ ἄλλοτε μετὰ τόσης μεγαλοπρεπείας τελούμεναι. Δὲν θὰ ὑπῆρχον ἄλλωστε πρὸς τοῦτο καὶ τὰ οἰκονομικὰ μέσα. Αὐτὸ πράγματι προκύπτει ἀπὸ ἓν τῶν αἰτημάτων τῆς πρώτης πρεσβείας τῶν Θεσσαλονικέων πού ἐπῆγε εἰς τὴν Βενετιανὴν τὸ 1425: «Ὡσαύτως ὑπενθυμίζομεν ὅτι κατὰ τὴν ἐφορτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἡμεῖς ἔχομεν παλαιὰν συνήθειαν νὰ λαμβάνωμεν ἀπὸ τοὺς διοικητὰς διὰ τὸν πανηγυρισμὸν τῆς ἐφορτῆς ὑπέρπυρα 200 ἓν καιρῷ εἰρήνης καὶ 100 ἓν ὥρα πολέμου καὶ δι' αὐτὸ παρακαλοῦμεν τὴν ὑμετέραν Αὐθεντίαν νὰ δικαιώσῃ τὸ αἶτημά μας».⁵

10) Καὶ μία τελευταία παρατήρησις. Ὁ κ. Πελεκανίδης (ἐνθ. ἀν. 411) νομίζει ὅτι ἡ γνώμη τοῦ κ. Λαοῦρδα περὶ ἀπλουστεύσεως τῆς Διατάξεως ὑπὸ τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης συγκρούεται πρὸς τὸ κείμενον ταύτης, τὸ χαρακτηρίζον αὐτὴν ὡς «ἀρχαίαν». Ὁ τίτλος ὅμως εἰς τὸ χειρόγραφον εἶναι πολὺ σαφής: «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῆς διατάξεως τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἐν τῇ ἀγιοτάτῃ τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονίκης, ἀρχαίας μὲν οὔσης, συντεθείσης δ' ἐπὶ πλέον εὐτάκτως καὶ διορθωθείσης παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Συμεὼν ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης». (Λ α ο υ ρ δ α ς, ἐνθ. ἀν. 328). Ὁ τίτλος δηλαδὴ ἀναφέρεται ὄχι εἰδικῶς εἰς τὴν Διάταξιν τῆς λιτανείας κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἐφορτῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἀλλὰ γενικῶς εἰς τὴν Διάταξιν τῶν ἀκολουθιῶν, δηλαδὴ εἰς τὸ ὅλον Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης. Τοῦ Τυπικοῦ τούτου μικρὸν μόνον μέρος ἀποτελεῖ ἡ Διάταξις τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς λιτανείας, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ μὲν τίτλος εὐρίσκεται εἰς τὸ φύλλον 75 τοῦ κώδικος, ἡ δὲ διάταξις τῆς Λιτανείας καταλαμβάνει μόνον τὰ φύλλα 146 - 148.

¹ Ostrogorsky, ἐνθ. ἀν. 444.

² Κ. Μέρτζιου, Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη, 1947, 40.

³ Μέρτζιος, ἐνθ. ἀν. 76 κ.ἐξ.

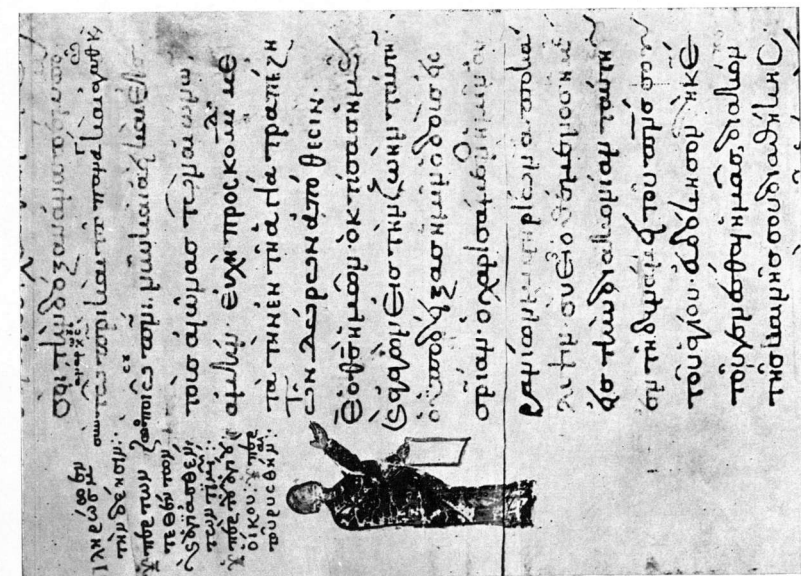
⁴ Αὐτόθι, 77 κ.ἐξ.

⁵ Αὐτόθι, 57.

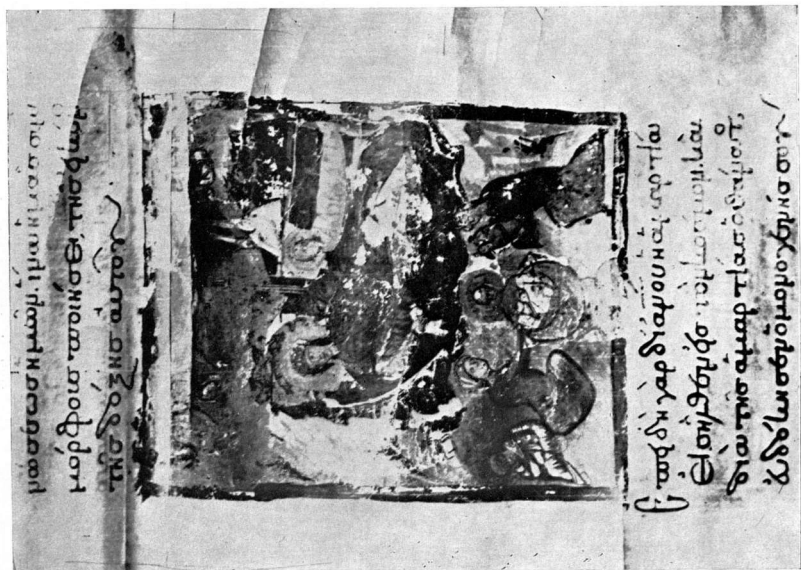
Ἐκτὸς τούτου ὁμως εἰς τὸν τίτλον ἀναφέρεται ρητῶς ὅτι ἡ ὅλη Διατάξεις τῶν ἀκολουθιῶν, δηλαδὴ τὸ Τυπικόν, εἶναι μὲν παλαιά, ἔχει ὁμως διορθωθῆ ὑπὸ τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης.¹ Ἡ μορφή συνεπῶς τῆς Διατάξεως τῆς λιτανείας, ὅπως μᾶς παρεδόθη εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Λαούρδα χρησιμοποιηθέντα κώδικα, δὲν εἶναι ἡ παλαιά, ἐκείνη δηλαδὴ ποὺ ἴσχυε κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Ἀρμενοπούλου. Εἶναι ἡ διορθωμένη ἀπὸ τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος ἐπέφερεν εἰς αὐτὴν ἀπλουστεύσεις καὶ τροποποιήσεις. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀπλουστεύσεων αὐτῶν ἦτο ἀναμφιβόλως καὶ ἡ κατάργησις τῆς σταθμεύσεως τῆς λιτανείας εἰς τὴν Ἀχειροποιήτον. Εἰς τὴν ἀπλούστευσιν καὶ τὴν τροποποίησιν τῆς Διατάξεως εὗρέθη ὑποχρεωμένος νὰ προβῇ ὁ Συμεὼν ἐξ αἰτίας τῶν κάθε ἄλλο παρὰ ὁμαλῶν, ὅπως εἴδομεν, συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐπεκράτουν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Α. ΣΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

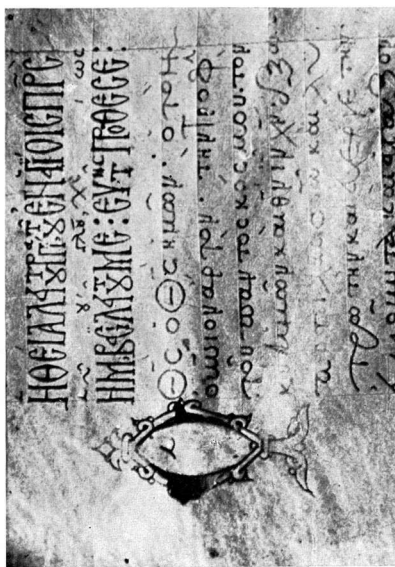
¹ «...ἀρχαίας μὲν οὔσης, συντεθείσης δ' ἐπὶ πλέον ἐντάκτως καὶ διορθωθείσης παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Συμεὼν...». Λ α ο υ ρ δ α ς, ἐνθ. ἀν. 328.

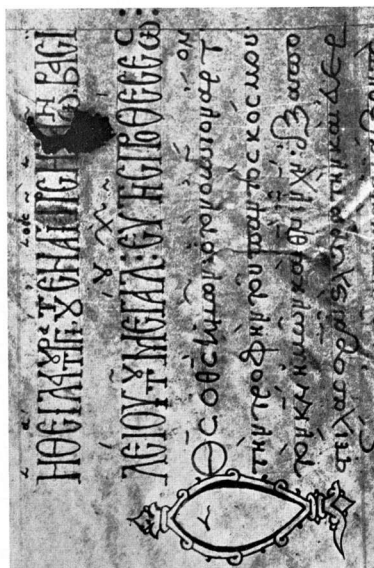
Εἰκ. 5. Λάυρας ἀο. 2.

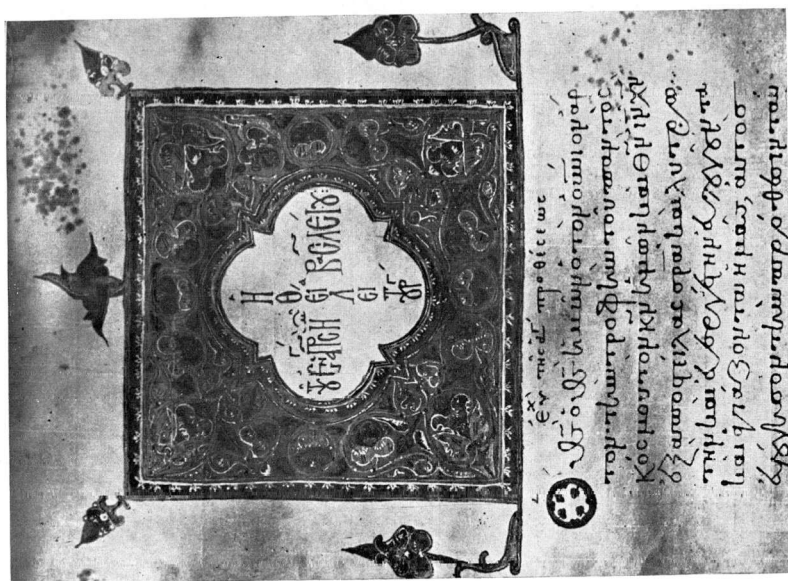
Εἰκ. 6. Λάουρας ἀρ. 2.

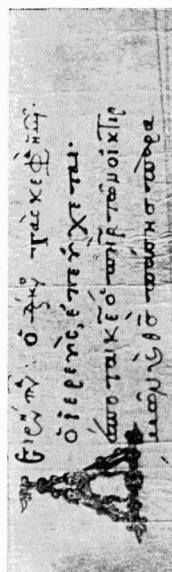
Εικ. 8. Λαύρας άφ. 5.

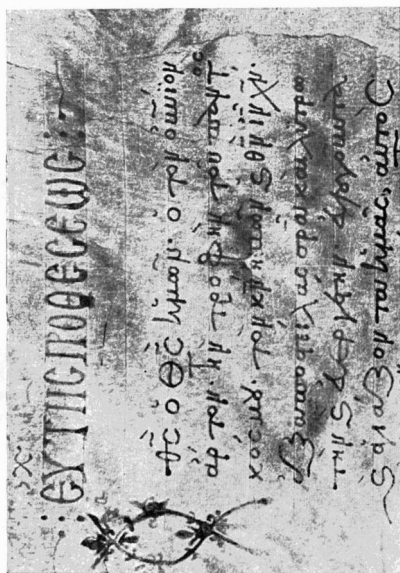
Εικ. 9. Λαύρας άφ. 25.

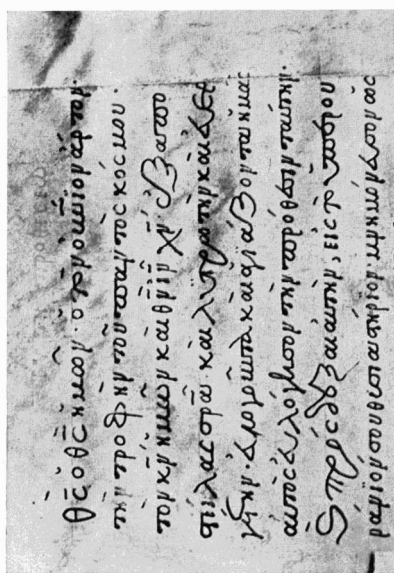
Εικ. 7. Λαύρας άφ. 11.

Είχ. 12. Βατοπεδίου άρ. 3.

Είχ. 10. Λαύρας άρ. 16.

Είχ. 11. Λαύρας άρ. 37.